

بررسی مطالعات سیره نبوی

در ویراست دوم دائرة المعارف اسلام

با تأکید بر گفتمان یهودی

حجت‌الاسلام دکتر داود رنجبران
عضو هیئت علمی دانشگاه هنر

بررسی مطالعات سیره نبوی
در ویراست دوم دائرة المعارف اسلام
با تأکید بر گفتمان یهودی

نویسنده: داود رنجبران

نهاد نمایندگی مقام معظم رهبری در دانشگاهها
تعاونت پژوهشی دانشگاه معارف اسلامی
حروفچین: اعظم یزدی / ویراستار: مرتضی داوری
بازبین نهايی: سید سعید روحاني / صفحه آرا: سعید نائيني
طرح جلد: کارگاه طراحی ۳۴۵
ناشر: دفتر نشر معارف / نوبت چاپ: اول، ۱۳۹۷
شمارگان: ۱۰۰۰ نسخه / قيمت: ۳۰۰۰۰ تoman
شابک: ۲-۱۴۶-۶۰۰-۴۴۱-۹۷۸

كلیه حقوق محفوظ است

مراکز پخش:

- مديريت پخش دفتر نشر معارف: قم، خيابان شهداء، كوچه شماره ۳۲، شماره ۳، تلفن و نمبر: ۰۰۰۴۰۷۷۴۳۷۷۳
■ اراك: ۰۸۶-۳۲۲۲۹۰۳۸ ■ اروميه: ۰۴۴-۳۲۲۵۴۶۴۱ ■ اصفهان: ۰۳۱-۳۲۲۳۸۰۰۰
■ تهران: ۰۲۱-۸۸۹۱۱۲۱۲ ■ خرم آباد: ۰۶۶-۳۳۲۲۳۷۱ ■ رشت: ۰۶۶-۳۳۳۳۴۵۶۹
■ آيلام: ۰۹۱۰-۷۷۵۵۱۸۸ ■ بجنورد: ۰۵۸-۳۲۲۱۲۲۸۳ ■ بندر عباس: ۰۷۶-۳۳۶۱۷۵۵۷ ■ بيرجند: ۰۵۶-۳۲۲۲۴۱۷۹
■ ساري: ۰۱۱-۳۲۲۵۳۰۲۰ ■ شهر كرد: ۰۳۸-۳۲۲۴۳۲۲۲ ■ شيراز: ۰۷۱-۳۲۳۴۴۶۱۴ ■ قزوين: ۰۲۸-۳۳۲۴۰۷۶
■ فقم: ۰۸۳-۳۷۷۳۵۴۵۱ ■ كرج: ۰۲۶-۳۴۴۳۵۲۹۰ ■ كرمان: ۰۳۴-۳۲۲۲۳۸۴۱۱ ■ كرمانشاه: ۰۳۵-۳۶۲۲۰۳۳۱
■ گرگان: ۰۱۷-۳۲۲۳۷۸۸۰ ■ مسندیله: ۰۵۱-۳۲۲۲۰۱۱۹ ■ ياسوج: ۰۹۱۰-۷۷۵۵۱۸۵ ■ يزد: ۰۹۱۰-۷۷۵۵۱۸۵

سخن آغازین

بایستگی تحقیق دقیق، جامع و منسجم، پیرامون زیرساخت‌های اندیشه مستشرقان در رویکرد به اسلام و ضرورت پرداخت علمی و روزآمد به پیامدهای روشگانی آنان، به فراخور شرایط کنونی، و نیز لزوم آسیب‌شناسی رویکردی پژوهش‌های استشراقی در این حوزه، به منظور تبیین عرضه صحیح و دفاع معقول از اسلام و زدودن پیرایه‌های موهوم و موهون از ساحت قدسی آموزه‌های این دین، از ضرورت‌های واکاوی در پژوهش‌های استشراقی است.

جستاری که در پی می‌آید در صدد بازنمود مؤلفه‌ها و شاخصه‌های گفتمان یهودی در رویکرد به سیره نبوی است. البته به اذعان نگارنده محترم رسالت این پژوهش احصای مؤلفه‌های است و نه انحصار آنها. نتایج حاصل از تحلیل و ترکیب داده‌های جمع‌آوری شده در این پژوهش نشان می‌دهد که «اعتبارزدایی از منابع سیره نبوی»، «گسترش رویکرد تردید‌آمیز در مطالعات سیره»، «يهودی‌سازی تاریخ اسلام»، «استفاده گزینشی از منابع اسلامی به نفع یهودیان»، «طرح شبهه اقتباس اسلام از آیین یهود» و «ادعای الگوبرداری مسلمانان از اسطوره‌های یهودی» از مهم‌ترین شاخصه‌های گفتمان یهودی در دائرةالمعارف اسلام به سیره نبوی است.

برون داد این بررسی‌ها نشان می‌دهد که گفتمان یهودی تلاش دارد پیامبر ﷺ را شخصیتی اسطوره‌ای فرض کند نه واقعیتی تاریخی. از نظرگاه گفتمان یهودی تصورات مسلمانان است که وقایع تاریخی گذشته را خلق می‌کند. قرآن کریم منشأ الهی و وحیانی ندارد و ساخته شخص پیامبر ﷺ است و قرآن به جهت عناصر فراوان نمادین، تقديری و حذفی نیازمند تفسیر است و این تفسیر را باید در تورات و انجیل جستجو کرد.

فسرده سخن اینکه در نتیجه القای چنین تصوری، خواننده دائرةالمعارف متلاعنه می‌شود

که آموزه‌های تورات و انجیل برآموزه‌های اسلام برتری و تقدم دارند. به دیگر سخن، بررسی گفتمان یهودی در دائرةالمعارف اسلام چنین می‌نماید که رسالت چنین رویکردی به سیره نبوی حفظ سیطره «آموزه‌های اسرائیلی» بر «مطالعات اسلامی» است.

آن سان که ملاحظه می‌گردد کاربست بررسی‌های تطبیقی در مقایسه گفتمان یهودی با گزارش‌های مسلمانان از غزوه بنی نصیر، غزوه بنی قربیله و غزوه خیبر و نیز تحلیل آماری با روش SPSS از موارد مورد اهتمام در این پژوهه است.

گروه پژوهشی تاریخ و تمدن اسلامی در راستای اهداف پژوهشی خود این کتاب را به جامعه علمی و همه علاقه‌مندان به مطالعه در عرصه سیره نبوی تقدیم می‌کند تا به این وسیله در سنخ‌شناسی نگاه مستشرقان به سیره نبوی گامی را برداشته باشد. نیاز به چنین پژوهه‌هایی فراوان است و این گروه سعی دارد تا با بهره‌گیری از تلاش‌های خالصانه جمعی از پژوهش‌گران، افق‌های جدیدی را فراوری علاقه‌مندان بگشاید.

در پایان ضمن تشکر از نگارنده محترم حجت‌الاسلام دکتر داود رنجبران که کتاب حاضر به خامه دانش ایشان فراهم آمده است، از استاد محترم جناب آقای دکتر سید احمد رضا خضری به جهت ارزیابی اثر، از تلاش‌ها، پیگیری‌ها و راهنمایی‌های سرکار خانم دکتر فاطمه جان احمدی که در تدوین این پژوهش نقش اساسی داشتند، و نیز از زحمات جناب آقای سید سعید روحانی، مدیر محترم گروه پژوهشی تاریخ و تمدن اسلامی که فروگذار هیچ تلاشی در راستای ارتقای کیفی اثر نبودند و همچنین از جناب آقای دکتر سید روح الله پرهیزکاری، کارشناس محترم گروه، سپاسگزاریم. در اینجا شایسته است از همکاران محترم امور پژوهشی که جامه نشر بر این اثر پوشانند، صمیمانه تشکر شود.

از همه کسانی که این کتاب را مطالعه می‌کنند، به ویژه استادان و دانشورانی که در این زمینه دانش و تجربه‌ای دارند، خواهشمند است معاونت پژوهشی را از پیشنهادها و ارشادهای خود بی‌بهره نگذارند و از اظهارنظرهای عالمانه خود دریغ نورزنند. امید داریم که در روزگاری نه چندان دور، سرانجام در بررسی‌های دیگر محققان ابعاد دیگر این مسئله، به شکلی روشمند و از چشم‌اندازهای گوناگون مورد مذاقه قرار گیرد.

فهرست مطالب

۱۵	مقدمه
۱۶	روش تحقیق
۱۸	تعاریف و اصطلاحات
۱۹	یک. تأثیر
۱۹	دو. گفتمان
۲۰	سه. گفتمان یهودی
۲۰	چهار. سیره
۲۱	پنج. دائرۃ المعارف اسلام

بخش اول: بررسی نقش یهودیان در مطالعات اسلامی و فرایند دائرةالمعارف‌نویسی در غرب (۲۳ - ۱۲۲)

۲۵	مقدمه
۲۷	۱. تعریف شرق‌شناسی
۳۴	۲. مکاتب شرق‌شناسی
۳۶	یک. مکتب فرانسه
۴۲	دو. مکتب انگلستان
۴۴	سه. مکتب آلمان
۴۹	چهار. مکتب ایتالیا
۵۱	پنج. مکتب روسیه

شش. مکتب آمریکا	۵۳
۳. مکتب شرق‌شناسی یهودی	۵۶
۴. اهداف و انگیزه‌های گفتمان یهودی	۶۵
یک. اهداف و انگیزه‌های دینی و ایدئولوژیکی	۶۶
دو. اهداف و انگیزه‌های علمی و سیاسی	۶۹
۵. جایگاه دائرةالمعارف	۸۵
۶. دائرةالمعارف اسلام	۹۱
۷. وزیرگی‌های دائرةالمعارف اسلام	۱۱۲
۸. رویارویی مسلمانان با دائرةالمعارف اسلام چاپ لیدن	۱۱۴
۹. تأثیرگذاری دائرةالمعارف اسلام در جوامع اسلامی	۱۱۷
یک. رویارویی دانشمندان مصری با دائرةالمعارف اسلام	۱۱۸
دو. رویارویی دانشمندان ترکیه با دائرةالمعارف اسلام	۱۱۹
سه. رویارویی دانشمندان پاکستانی با دائرةالمعارف اسلام	۱۲۰
چهار. رویارویی دانشمندان ایرانی با دائرةالمعارف اسلام	۱۲۱

بخش دوم: واکاوی نظری و مؤلفه‌های گفتمان یهودی

(۱۹۰-۱۲۳)

مقدمه	۱۲۵
۱. بررسی مفهوم کلی «گفتمان»	۱۲۶
۲. بررسی ساختارهای گفتمان مدار	۱۲۹
یک. گزینش لغات و تعبیرهای خاص (دیگر نامدهی)	۱۲۹
دو. حذف	۱۳۰
سه. اظهار	۱۳۰
چهار. تشخوصخشی	۱۳۱
پنج. تشخوصزدایی	۱۳۱
شش. نامدهی و طبقه‌بندی کردن	۱۳۲
هفت. الگوی کنشی	۱۳۳
هشت. الگوی ربطی و مجھول	۱۳۳

نه. استفاده از کلمات «بانشان» و «غیر هسته‌ای».....	۱۳۴
۳. بررسی نظریه تحلیل گفتمان از نگاه میشل فوکو.....	۱۳۴
۴. تحلیل گفتمان و دیرینه‌شناسی دانش از منظر فوکو.....	۱۵۲
اصول روش‌نگری	۱۵۴
یک. اصل بازگونی	۱۵۴
دو. اصل تداوم‌نیافتن	۱۵۵
سه. اصل خاص‌بودن	۱۵۵
چهار. اصل خارجیت.....	۱۵۵
شیوه‌های تحلیل گفتمان.....	۱۵۵
یک. تحلیل زبانی متون و مکالمات روزمره.....	۱۵۶
دو. تحلیل انتقادی گفتمان	۱۵۶
رویکردهای قدرت در آثار فوکو	۱۶۲
یک. قدرت گفتمانی یا قدرت حاکمیت‌بنیاد	۱۶۲
دو. قدرت سازمانی یا حرفة‌ای.....	۱۶۲
سه. قدرت مُشرِف بر حیات یا زیست قدرت از نظر فوکو در تحلیل گفتمانی.....	۱۶۳
۵. تعریف تحلیل گفتمان یهودی	۱۶۳
۶. مؤلفه‌های گفتمان یهودیت	۱۶۵
۷. بی‌اعتبار دانستن منابع اسلامی	۱۶۵
۸. شبیهه اقتباسی	۱۶۷
۹. پسری بودن قرآن	۱۷۳
۱۰. تأثیر یهودیت بر اسلام	۱۷۹

بخش سوم: بررسی تأثیرشاخص‌های گفتمان یهودی - اسرائیلی در تدوین سیره نبوی

(۱۹۱-۴۹۲)

فصل اول: گفتمان یهودی و ایجاد تردید در منابع اسلامی	۱۹۳
مقدمه.....	۱۹۳
۱. گفتمان یهودی و رویکرد تردیدآمیز به منابع و اعتبارزدایی از آنها.....	۱۹۴
یک. تردید گلدت‌سیه‌ر در اعتبار منابع اسلامی.....	۱۹۴

دو. شاخت و گسترش رویکرد تردیدآمیز در مطالعات سیره	۲۰۱
سه. جان و نزیرو و یهودی‌سازی تاریخ اسلام.....	۲۰۵
۲. گفتمان یهودی و روش پژوهش در منابع	۲۰۸
یک. نفی اصالت منابع	۲۱۳
دو. اختلاف منابع در گزارش تاریخی	۲۲۴
سه. چگونگی رویارویی با اخبار متناقض	۲۲۸
چهار. استفاده گرینشی از منابع اسلامی به نفع یهودیان	۲۳۳
پنج. استفاده نکردن از مانع منافع یهودیان	۲۳۸
۳. تأثیر گفتمان یهودی با استفاده از روش تحلیل آماری منابع و مواضع به کار گیری شده.....	۲۴۶
یک. فراوانی منابع و مستندهای گفتمان یهودی	۲۴۷
دو. فراوانی مواضع گفتمان یهودی در دائرةالمعارف اسلام	۲۵۳
سه. رابطه منابع و مواضع گفتمان یهودی در دائرةالمعارف اسلام	۲۵۶
چهار. مواضع گیری گفتمان یهودی در بهره‌گیری از منابع اسلامی	۲۶۵
پنج. مواضع گیری گفتمان یهودی در بهره‌گیری از منابع غیر اسلامی	۲۶۶
شش. مواضع گیری گفتمان یهودی در بهره‌گیری از قرآن	۲۶۸
هفت. مواضع گیری گفتمان یهودی در بهره‌گیری از منبع موضع نویسنده	۲۶۹
هشت. بیشترین بهره‌گیری گفتمان یهودی از قرآن برای جانبداری از یهود	۲۷۱
نه. رابطه مواضع گفتمان یهودی و منابع	۲۷۱
۴. آرایه آمار ارجاع به نویسنده‌گان یهودی در دائرةالمعارف.....	۲۸۰
فصل دوم: گفتمان یهودی و طرح شبهه اقتباس	۲۸۳
مقدمه.....	۲۸۳
۱. اقتباس در لغت و اصطلاح.....	۲۸۳
تقسیم اقتباس.....	۲۸۴
یک. اقتباس از مؤثر	۲۸۴
دو. اقتباس از اثر	۲۸۴
۲. بررسی شبهه اقتباس از نگاه قرآن	۲۸۶
۳. پالایه‌های تاریخی شبهه اقتباس.....	۲۹۰

۴. طرح آکادمیک شبهه اقتباس.....	۲۹۷
پیش‌فرضهای پذیرش دیدگاه جان و نزبرو	۲۹۸
یک. تدوین منابع اسلامی از قرن سوم به بعد.....	۲۹۹
دو. عدم روایی منابع از دوران صدر اسلام.....	۳۰۰
سه. اقتباس «بک - پروژکشن» یا تداوم تغییر	۳۰۲
چهار. درک اهمیت جایگاه تأثیرگذار یهودیت خاخامی.....	۳۰۴
۵. اصول تأثیرپذیری و اقتباس قیاسی	۳۰۹
۶. ادعای تأثیرپذیری پیامبر از گمراهن.....	۳۱۶
۷. ادعای اقتباس پیامبر ﷺ از اعتقادات جاهلی.....	۳۲۰
۸. ادعای تأثیرگذاری مدعیان نبوت.....	۳۲۲
۹. ادعای تأثیرپذیری از کاهنان و ساحران	۳۲۶
۱۰. ادعای تأثیرپذیری پیامبر ﷺ از حج مشرکان	۳۲۹
۱۱. ادعای اقتباس حکم قصاص از یهودیان	۳۳۱
۱۲. ادعای اقتباس فساتمه	۳۳۴
۱۳. جایگاه زنان در جاهلیت	۳۳۵
۱۴. ادعای اقتباس نیازهای اجتماعی	۳۳۸
۱۵. تأثیر حنفی، مسیحیان و یهودیان بر پیامبر اسلام ﷺ	۳۴۰
۱۶. ادعای اقتباس پیامبر ﷺ از یهودیت.....	۳۴۷
۱۷. ادعای اقتباس اعتقادات از یهودیان.....	۳۵۰
۱۸. ادعای اقتباس احکام از یهودیت.....	۳۵۶
۱۹. ادعای مشابهت داستان حضرت موسی ﷺ و حضرت محمد ﷺ	۳۷۰
۲۰. ادعای اقتباس از مسیحیت	۳۷۷
نتیجه	۳۷۸
فصل سوم: گفتمان یهودی و اعتباربخشی به اسطوره‌های یهودی	۳۸۳
مقدمه	۳۸۳
۱. بررسی ساختار محتوایی اسطوره افسانه و تاریخ	۳۸۴

۲. ادعای خیالپردازی و تصویرسازی پیامبر توسط فلاسفه و متکلمان	۳۸۹
۳. اتهام بیماری روانی به پیامبر ﷺ	۳۹۱
۴. برخی علائم بیماری روانی	۳۹۴
۵. هذیان گویی	۳۹۵
۶. مفهوم وحی از نگاه منابع	۳۹۸
۷. ادعای الگوپردازی مسلمانان از اسطوره‌های یهودی	۴۰۱
۸. معرفی پیامبر خیالی	۴۰۲
۹. معراج پیامبر از نگاه قرآن	۴۰۶
۱۰. مرحله اول معراج	۴۰۶
۱۱. مرحله دوم معراج	۴۰۷
۱۲. معراج و افسانه‌پردازی از دیدگاه دائرةالمعارف	۴۰۸
۱۳. نقد روایات	۴۱۱
۱۴. شباهت افسانه معراج با داستان‌های کهن	۴۱۷
۱۵. نقد گسترش مفهوم معراج	۴۲۰
۱۶. نقد معراج خیالی	۴۲۲
۱۷. نقد قداست قدس	۴۲۶
۱۸. تأثیر گفتمان یهودی در تقدس‌زدایی از قدس	۴۳۱
فصل چهارم: ردیابی گفتمان یهودی در انعکاس رخدادهای عصر مدنی	۴۳۵
۱. موقعیت یهودیان در جزیره‌العرب	۴۳۵
۲. یهود از نگاه اسلامی	۴۳۹
۳. رویارویی فرهنگی یهود با پیامبر ﷺ	۴۴۴
۴. خودبترینی یهودیان	۴۴۷
۵. چهار. تأثیر گفتمان یهودی در بررسی انگیزه ارتباط پیامبر با یهودیان	۴۵۲
۶. تأثیر گفتمان یهودی بر روایت واکنش پیامبر ﷺ در برابر توطئه یهود	۴۵۷
۷. توطئه یهود و جانبداری دائرةالمعارف از یهودیان	۴۶۱
۸. گزارش منابع اسلامی از توطئه یهود در بسیج مشرکان	۴۶۶
۹. مقایسه دیدگاه گفتمان یهودی با گزارش‌های مسلمانان در غزوه بنی قینقاع	۴۶۹

۴۶۹	دلایل در گیری بنی قینقاع با مسلمانان
۴۶۹	یک. پیمان شکنی
۴۷۰	دو. آشوب های اجتماعی و بی بندوباری
۴۷۰	سه. دستور مستقیم الهی
۴۷۳	۶. مقایسه دیدگاه گفتمان یهودی با گزارش های مسلمانان از غزوه بنی نضیر
۴۷۶	۷. مقایسه دیدگاه گفتمان یهودی با گزارش مسلمانان از غزوه بنی قریظه
۴۸۱	۸. مقایسه دیدگاه گفتمان یهودی با گزارش مسلمانان از غزوه خیبر
۴۸۲	علت وقوع جنگ خیبر
۴۸۲	یک. اخراج بنی نضیر
۴۸۴	دو. انعکاس صلح حدیبیه
۴۸۹	ضمیمه
۴۸۹	۴. کاربرد و ویژگی SPSS
۴۸۹	۵. انواع تحلیل آماری
۴۹۰	۶. انتخاب آزمون آماری مناسب
۴۹۰	۷. تحلیل داده ها با بهره گیری از SPSS
۴۹۰	۸. انواع متغیرها بر اساس سطوح اندازه گیری
۴۹۱	۹. همبستگی
۴۹۲	۱۰. آزمون کای دو - دو بعدی
۴۹۲	یک. هدف
۴۹۲	دو. تحلیل نتایج

بخش چهارم: نتیجه و ارائه پیشنهاد

(۳۹۳-۵۰۲)

۴۹۵	۱. نتیجه
۵۰۰	۲. بین‌عادها

منابع و مأخذ

(૪૫ ૪૨)

مقدمه

جایگاه مقدس پیامبر اسلام ﷺ در پیشگاه خداوند تبارک و تعالی و حجیت گفتار و افعال آن حضرت به عنوان ست نبی نزد مسلمانان، باعث شده است مطالعه و نگارش زندگی آن حضرت همواره اهمیت فراوانی یابد و بسیاری از پیروان دین اسلام این امر را وظیفه خطیر خود به شمار آورند. آنچه اهمیت این موضوع را دوچندان می کرد تأکید فراوان خداوند بر تبعیت از حضرت محمد ﷺ بود: «... أطِبِّعُوا اللَّهَ وَأطِبِّعُوا الرَّسُولَ». لازمه اطاعت از رسول خدا ﷺ آگاهی از رفتار و گفتار او بود؛ امری که برای نسل های بعدی مسلمانان به دلیل زندگی کردن در زمان پس از وفات آن حضرت دشوار بود. مسلمانان همواره می کوشیدند از اسوه حسنیه (رسول الله) پیروی کنند؛ همان گونه که قرآن کریم آن حضرت را بهترین الگو و اسوه ای حسنیه خوانده بود: «لَقَدْ كَانَ لَكُمْ فِي رَسُولِ اللَّهِ أُسْوَةٌ حَسَنَةٌ لِمَنْ كَانَ يَرْجُوا اللَّهَ وَالْيَوْمَ الْآخِرَ وَذَكَرَ اللَّهَ كَثِيرًا».^۱ از این رو مسلمانان به نگارش رویدادهای حیات پیامبر اسلام و افعال و گفتار ایشان، یعنی آنچه در اسلام با عنوان سیره نویسی از آن یاد می شود، دست یازیدند. البته پیامبر اسلام فقط در نظر مسلمانان شخصیتی مهم به شمار نمی آمد، بلکه تأثیر تاریخی آن حضرت و دین و تمدنی که به جهانیان عرضه کرد، غیر مسلمانان را نیز به مطالعه زندگی نامه ایشان ترغیب کرد. توجه غربیان به این موضوع قدمتی دیرینه دارد و به زمان اولین مواجهه آنان با دین اسلام و پیروانش بازمی گردد. البته در گستره انگیزه غربیان برای مطالعه زندگی نامه پیامبر اسلام ﷺ و حتی نگارش آن، تنوع بسیاری مشاهده می شود.

۱. نساء (۴): ۵۹

۲. احزاب (۳۳): ۲۱

در این میان، حضور یهودیان در میان خاورشناسان غربی، که گاه با ترفند اظهار مسیحیت و مخفی کردن یهودی بودنشان همراه بوده است، به جهت دهی تحقیقات خاورشناسان به نفع یهودیان منجر شد. از این رو با گذشت زمان، گفتمان یهودی اندک‌اندک در حوزه مطالعات اسلامی نفوذ کرد. این گفتمان می‌کوشد با تأکید به تأییفاتی که در دائرةالمعارف اسلام درباره سیره نبوی گزارش دادند، منشأ تاریخی اسلام، قرآن و سیره رسول خدا را یهودی جلوه دهد. مهمترین منبعی که یهودیان برای بیان نظرات و عقاید خود درباره اسلام که بتوانند در اختیار عموم قرار دهند، دائرةالمعارف اسلام بود که در حال حاضر عهده‌دار معرفی اسلام در میان ملل گوناگون دنیاست و بسیاری از اروپاییان برای شناخت اسلام بدان مراجعه می‌کنند که انتشارات بریل آن را منتشر کرده است. دیدگاه و آرائی که مستشرقان یهودی درباره سیره نبوی در دائرةالمعارف اسلام ارائه دادند، بیشتر مغایر با اصول دین اسلام است که ما را به بررسی این مطالعات با تأکید بر گفتمان یهودی ودادشت.

در پژوهش پیش‌رو، تلاش شده است نخست با تعریفی از گفتمان یهودی، چرایی و چگونگی شکل‌گیری گفتمان یهودی در آغاز دوره آکادمیک شرق‌شناسی بررسی شود و خاورشناسان تأثیرگذار معرفی گردند و مؤلفه‌های گفتمانی آنان تبیین شود، سپس با بهره‌گیری از شیوه تحلیل گفتمان، تأثیرات این گفتمان بر تدوین مقالات مرتبه با سیره نبوی در دائرةالمعارف اسلام بیان گردد.

بر خود بایسته می‌دانم از اساتید بزرگوار سرکار خانم دکتر فاطمه جان‌احمدی، دکتر سید احمد رضا خضری، دکتر نعمت‌الله صفری فروشانی، دکتر ابراهیم کلانتری، دکتر حسین رکن‌الدینی، دکتر محمدحسین دانشکیا و دکتر محمد نصیری، که در طول نگارش، نگارنده را یاری نمودند تشکر کنم. همچنین سپاسگزار و قدردان زحمات خانم‌ها کولیوند و حداد که در ویرایش و تایپ این کتاب کوشیدند و نیز آقای سید‌احمد حسین‌زاده که در نگارش بخش دائرةالمعارف نویسی از تجربیاتشان بهره بردم.

روش تحقیق

نوشتار حاضر، پژوهشی بنیادی است که با رویکردی تاریخی و براساس روش توصیفی و تحلیل

گفتمان انجام شده است. در این پژوهش، با توجه به زمینه‌های تاریخی، سیاسی، فرهنگی، و دینی، گزاره‌ها و مؤلفه‌های گفتمان یهودی از نوشتارها و آثار نویسنده‌گان استخراج شده و پس از ایجاد توازن و ارتباط میان آنها، منظومه‌ای واحد که می‌تواند گویای گفتمان باشد معرفی گردیده است. آنگاه پس از منقح کردن گفتمان یهودی، تأثیرات گفتمان در تدوین مقاالت تاریخی مرتبط با حضرت محمد ﷺ در *دانشنامه المعارف اسلام* (ویرایش دوم) بررسی شده است. برای این کار، نخست مقاالت چاپ شده *دانشنامه المعارف* دسته‌بندی و مقاالت در پیوند با موضوع مورد بررسی شناسایی شد و آنگاه به بررسی گفتمان یهودی مقاالت پرداخته شد. در این کتاب، متناسب با ساختار متن مقاالت و مدخل‌های *دانشنامه المعارف اسلام*، از شیوه توصیفی و تحلیل گفتمان بهره برده شده است. روش گردآوری اطلاعات متناسب با روش مطالعات کتابخانه‌ای از طریق فیش برداری از منابع مکتوب بوده است.

مقالات مرتبط با زندگی حضرت محمد ﷺ براساس فهرست ۵۹۵ مقاله جلد سیزدهم (تکمله) *دانشنامه المعارف اسلام*، شناسایی شده از سوی مؤسسه شیعه شناسی، انتخاب گردیده و پس از حذف موارد مشترک، تکراری و بی ارتباط به موضوع تحقیق، گفتمان یهودی در میان آنها بررسی شده است.

با توجه به اینکه جریان شناسی تفکر یهود از صدر اسلام تاکنون کاری بسیار گسترده خواهد بود، این پژوهش با محدود کردن دوره زمانی پژوهش به دوره‌ای از شرق‌شناسی آکادمیک و براساس دیدگاه‌های مستشرق معروف، ایگناس گلدزیهر^۱ یهودی، که ازوی با عنوان مؤسس شرق‌شناسی آکادمیک، یکی از مؤلفان مقاالت *دانشنامه المعارف اسلام* (ویرایش اول)، و از تأثیرگذاران بر آثار مستشرقان دیگر اعم از مسیحی و یهودی یاد می‌شود، گفتمان یهودی را تعریف کرده، و با توجه به آثار خاورشناسان دیگر مانند اتان کلبرگ (۱۹۴۳ م)^۲، برنارد لوئیس (۱۹۱۶ م)^۳، ژوزف شاکت (۱۹۰۲ م)^۴، موشه گیل،^۵ آوری روبین،^۶ و جوزف شاکت (۱۹۶۹ م)^۷

-
1. Ignaz Goldziher.
 2. Etan Kohlberg.
 3. Mosh Gil.
 4. Uri Rubin.
 5. B Lewis.
 6. Joseph Schacht.

جان ون زبرو (۱۹۷۸م)،^۱ ... کار تحقیق را عمق بخشیده است.

در این پژوهش، در ترجمه‌های عربی و انگلیسی، بر مترجمان مؤسسه شیعه‌شناسی و مترجمان دیگر اعتماد شده است.

گستره محتوایی این پژوهش، سیره فرنگی پیامبر در موضوعات فقهی، کلامی و تفسیری و سهم آن حضرت در نشر، گسترش و دفاع از قرآن، وحی الهی و احادیث خود، و نیز سیره سیاسی ایشان به مفهوم تبیین فضای سیاسی حاکم بر جامعه، افتراقات و تحركات سیاسی در نشر و گسترش اسلام و رویارویی با دشمنان اسلام از جمله یهودیان است که تجزیه و تحلیل شده‌اند. البته به مناسبت موضوع، زندگی نامه برخی مستشرقان نیز تبیین شده است.

شایان ذکر است که در این پژوهش از آرای اساتید و صاحب‌نظران استفاده گردیده و حتی با برقراری ارتباط از طریق پست الکترونیکی (E-mail) با برخی از آنان مانند احمد صلاح البهنسی و خانم پاتریشیا کرونه تلاش شده است دیدگاه‌های صاحب‌نظران خارج از کشور نیز مدنظر قرار گیرد. از سوی دیگر در بخشی از پژوهش نیز از روش‌های تحلیل آماری با روش «اس. پی. اس. اس»^۲ نیز استفاده شده است.

تعاریف و اصطلاحات

این پژوهش در پی طرح این مسئله است که با محوریت سیره پیامبر اکرم ﷺ، عملکرد و رفتار ایشان را تبیین کند، اما از آنجاکه مستشرقان یهودی توجه خود را به یکی از ابعاد سیره ایشان

1. John Wansbrough.

۲. SPSS: مخفف Statistical package for social science، نام یک نرم‌افزار رایانه‌ای است که برای تحلیل‌های آماری به کار می‌رود. «اس. پی. اس. اس» مخفف «بسته آماری برای علوم اجتماعی» است. این نرم‌افزار ابزاری با توان آماری بسیار بالاست که به پژوهشگران و محققان، امکان پردازش اطلاعات و تحلیل علمی داده‌ها را با دقت بسیار بالا می‌دهد. این نرم‌افزار با قابلیت‌های ویژه‌ای که دارد است، به کاربران امکان استفاده از هفتاد نوع تابع محاسباتی را می‌دهد. همچنین امکاناتی نظریه ایجاد متغیرهای جدید، محاسبه متغیرهای ایجاد شده، کدگذاری مجدد و نمونه‌گیری از داده‌های موجود را در اختیار محقق قرار می‌دهد. SPSS یکی از کاربردی‌ترین و دقیق‌ترین بسته‌های نرم‌افزاری آماری است. (کیانی، کاربرد کامپیوتر در علوم اجتماعی، ص ۳) توضیحات بیشتر درباره این نرم‌افزار در ضمیمه کتاب آمده است.

به صورت ویژه متمرکز نکرده‌اند، بلکه به بخش‌هایی توجه کرده‌اند که ارتباط ایشان را با خداوند، فرشتگان، دریافت وحی، قرآن، معراج، حکومت‌داری، فقه، جنگ‌ها، همسران و فرزندان نشان می‌دهد، نمی‌توان انتظار داشت که این پژوهش به صورت مستقل به سیره سیاسی، اجتماعی یا عبادی پیامبر اسلام به شکلی جامع و کامل بپردازد، بلکه به اندازه‌ای که مستشرقان به آنها پرداخته‌اند به این سیره‌ها توجه خواهد شد.

یک. تأثیر

در فرهنگ فارسی مُعین، «تأثیر» چنین تعریف شده است: (ت) [ع.] [ع.] (مص. م). ۱. اثرکردن؛ ۲. نفوذکردن. در این تحقیق مراد از این واژه، اثرگذاری و نفوذکردن گفتمان یهودی آثارِ مستشرقان و مقالات دائرة المعارف اسلام است.

دو. گفتمان

محققانِ رشته‌های مختلف، اصطلاح «گفتمان» را با معانی متفاوت، ولی نزدیک به هم، به کار برده‌اند. برخی از این تعاریف به شرح زیر است:

۱. گفتمان، قطعه‌ای از زبانِ بامعناست که اجزای آن به نحوی با هم در پیوندند و هدف ویژه‌ای دارد؛^۱

۲. گفتمان، محصول ارتباط و تعامل مبادران گفتگو در بافتی اجتماعی - فرهنگی است؛^۲

۳. گفتمان، عمل یا کاری در مقابل محصول یا متن است که بازنمایی ساختِ صوری گفتمان است.^۳

۴. گفتمان، مراوده‌ای زبان‌شناختی است؛ بدء بستانی بین گوینده و شنونده، و فعالیتی است که بین اشخاص رخ می‌دهد؛ فعالیتی بین اشخاصی که صورت آن را هدف اجتماعی آن تعیین می‌کند. متن، مراوده‌ای زبان‌شناختی است (چه شفاهی و چه کتبی) و صرفاً پیامی است که در رسانه شنیداری یا دیداری آن رمزپردازی شده است؛^۴

۱. یارمحمدی، درآمدی به گفتمان‌شناسی، ص ۱۲.

۲. همان، ص ۱۳.

۳. همان، ص ۱۵.

۴. میلز، گفتمان، ص ۱۰.

۵. گفتمان، اسمی شمردنی است (یک گفتمان، آن گفتمان، آن گفتمان‌ها، گفتمان‌ها) و به روش سخن‌گفتن اطلاق می‌شود که به تجربه‌های برآمده از یک منظر خاص معنا می‌بخشد. در این صورت، گفتمان به هر گفتمانی اشاره می‌کند که تفکیک آن از گفتمان‌های دیگر ممکن باشد؛ برای مثال، گفتمانِ فمینیستی، گفتمانِ نئولیبرال، گفتمانِ مارکسیستی، گفتمانِ مصرف‌کننده، یا گفتمانِ حفاظت از محیط زیست.^۱

سه. گفتمان یهودی

با توجه به محدودیت‌ها، تعریف اصطلاحی گفتمان یهودی براساس محتوا این پژوهش این‌گونه است:

«گفتمان، جنبش علمی یهودی است که با هدف بررسی همه امور و شئون شرق اسلامی اعم از سیاست، اقتصاد، تاریخ، جغرافیا، و ... با رویکردی دینی و استیلا برکشورهای اسلامی طرح‌ریزی شد تا بدین وسیله ضمن تحقق اهداف سیاسی - مذهبی خود، به سلطه علمی بر جهان اسلام نائل آید».

اعمال طرح‌واره یا سازوکار مناسب برای کشف و تبیین ارتباط متن یا گفته با ایدئولوژی حاکم (يهودی) و کارکرد اجتماعی آن برای انجام دادن عملی، به منظور تحقق اهداف یهودی در منابع (دائرةالمعارف اسلام) به کار گرفته می‌شود.

چهار. سیره

دلغت: واژه «سیره» برگرفته از «سَارَ» و جمع آن «سَيْرَ» در کتاب‌های فرهنگ لغت به معانی متعددی آمده است: سُنت، رفتار، روش، هیئت، سلوك، طریقه، مذهب، سرشت، شکل، شیوه.

عبارت «سیرة الرجل» به معنای روش و کردار مرد و چگونگی رفتار او با مردم است.^۲

«سیره» در ادبیات یا تاریخ عبارت است از تاریخچه زندگانی بزرگان تاریخ و ادب، سرگذشت، و شرح حال او. «السِّيَرَ» جمع «سیره» است و در معنای آن گفته شده است: «و هي الطريقة سواء كانت خيراً أو شراً. يقال: فلانٌ مَحْمُودُ السِّيَرَةِ، فلانٌ مَذْمُومُ السِّيَرَةِ»؛ یعنی «سیره» به معنای

۱. بورگنس و فیلیپس، نظریه و روش در تحلیل گفتمان، ص ۱۱۹.

۲. این‌منظور، لسان‌العرب، ج ۴، ص ۳۸۹.

روش و کردار است، خواه نیک باشد یا بد؛ می‌گویند: فلانی نیکوکردار یا فلانی بدکردار است.^۱ در اصطلاح «سیره» در اصطلاح این رساله، به معنای تاریخ، عملکرد، سرگذشت و شرح حال زندگانی رسول خدا^۲ و آنچه لازم است در زندگی ایشان تحقیق شود، مراد است. از این رو در این پژوهش به سیره آن حضرت در دوران رسالت توجه شده است. البته تحقیق درباره همه ابعاد زندگانی ایشان مدنظر این پژوهش نیست و مطالب درخور بررسی، پیرو میزان پرداختن مستشرقان به آن مطالب است.

در دائرة المعارف اسلام: در دائرة المعارف اسلام «سیره» در این معانی به کار می‌رود:

۱. سیره^۳ (جمع: سیر) به معنای شیوه رفتن، عمل کردن، رفتار، و عمل دارای اهمیت است. این کلمه همچنین برای احکام جنگ و سروکار داشتن با غیر مسلمانان نیز به کار می‌رود.^۴
۲. در ادبیات، سیره برای زندگی نامه نویسی، به ویژه زندگی پیامبر و برای گونه زندگی نامه نویسی رمانیک شخصیت‌های مشهور باستان یا دوره اسلامی به کار می‌رود.^۵

پنج. دائرة المعارف اسلام

دائرة المعارف یا فرهنگ نامه، گزیده‌ای از اطلاعات و آگاهی‌های دقیق، موّقّع و روزآمد در همه رشته‌های معارف بشری یا رشته‌ای خاص است که بر پایه دانش و زبان خوانندگان آن و به همت متخصصان و زبدگان رشته‌های متفاوت گردآمده و سپس براساس نظامی خاص (بیشتر الفبایی یا موضوعی) مرتب شده است. این چنین کتابی در زمرة کتاب‌های مرجع قرار دارد و خواننده می‌تواند به آسانی پاسخ بعضی از پرسش‌های خود را در زمینه مورد نظر در آن بیابد.^۶

دائرة المعارف اسلام مجموعه‌ای از مقالات نظام مند به ترتیب الفبایی و در موضوع مطالعات اسلامی، فرهنگ و تمدن مسلمانان است که آموزه‌های اسلامی را معرفی می‌کند. در این اثر، بسیاری از تابعان، بعضی امامان شیعی زیدی، اسماعیلی و همه امامان اثنی عشری، قاریان مشهور قرآن، بسیاری از محدثان، مشهورترین فقهاء پیش و پس از پیدایش مذاهب فقهی

۱. قرشی بنایی، *قاموس قرآن*، ج ۳، ص ۳۶۲.

2. Sira.

3. Roven, "Entry of Sira", *Encyclopedia of Islam*, 2nd Ed, Brill, V. 5, P. 660.

4. M.Hinds, "Entry of Al-Mayhazi", *Encyclopedia of Islam*, 2nd Ed, Brill, V. 5, P. 1161.

5. قرشی، «تاریخچه دائرة المعارف نگاری در جهان»، نشریه کیهان فرهنگی، ش ۱۲۷، ص ۳۰.

رسمی، مشهورترین متکلمانِ مسلمان پیش و پس از پیدایش گروه‌های معتزلیان و اشاعره‌های قرن معاصر، مشهورترین فیلسوفان، مورخان، فهرست‌نگاران، عالمانِ علوم طبیعی، عارفان، شاعران، موسیقی‌دانان، و آوازخوانان مناطق اسلامی در سده‌های متفاوت، و گاهی آثار مهم این عالمان در مقاله‌ای مستقل معرفی شده است. همچنین در این کتاب، به غیر مسلمانان و کسانی که تغییر آیین دادند و در بسط آموزه‌های اسلامی تأثیرگذار بودند مانند یهودیان و مسیحیان ساکن مناطق اسلامی نیز توجه شده است.^۱

۱. عدالت نژاد، «دائرةالمعارف اسلام»، مندرج در: حداد عادل، دانشنامه جهان اسلام، ج ۱۷، ص ۳۲۵.